

From Hume's skeptical epochē to Kant's transcendental logic the aporetics of necessary inventions

Stelios Bourodimos

Hellenic Open University - Studies in European Civilization

Abstract: To transcend or not to transcend the limits of experience? That is the question. Hume answers that imaginative inventions, such as causality and induction, go beyond experience and thus destroy the possibility of knowledge for the sake of "saving the phenomena" and, as mere superstitious effects of custom, lead us to absurdity and error. Kant gives a twofold answer that resonates Newton's "hypotheses non fingo": causality and freedom are not speculative inventions but necessary conditions, i.e. a priori concepts that render experience and action possible and, as principles of thought, orient our performance regarding knowledge and ethics. While Hume renders the primacy of experience absolute and denounces such chimerical concepts as absurd ascendancy, both against the metaphysics of scholasticism and moderate empiricism, Kant defends them as transcendental, i.e. as metaphysically logical, against dogmatic idealism, naive empiricism and subversive skepticism. Therefore, each demarche takes up and uses differently the notion of judgment as refutation: on the one hand, *epochē* by refuting idealism and empiricism concludes with *suspending judgment for the world* due to the doubtful possibilities of scientific access to it, revealing at the same time through rigorous *elenchus* the misleading uses of their conceptual tools; on the other hand, the *critique of pure judgment* also refutes idealism and empiricism but by reversing skeptical *epochē enables judgment for the world*, demarcating and modifying the scientific validity both of pure reason regarding nature – i.e. the realm of causality, and of practical reason regarding society – i.e. the realm of freedom. So it should not come as a paradox to see within pure reason itself – i.e. reason that has undergone its self-criticism – the notion of judgment operating as a refutation of refutations that once again reproduces the skeptical *suspense of judgment* by separating phenomena from things in themselves. This is the gap that Hegel locates retrospectively and tries to bridge by proposing the logical- historical becoming of forms of reason and expounds it as a serio ludere – i.e. lays open a serious game of epistemological turns and reversals that brings about conceptual transpositions that broaden the unbounded boundedness of the conceptual framework that holds them together and gives meaning to each other. Consequently, judgment as *aufheben* refutes and reaffirms all previous conceptualizations by respectively reweaving the conceptual nets of categories regarding nature and society and through their passing by makes know the validity and the *aporia* of these necessary inventions; however, if one of them is deemed problematic, defective, or relative – i.e. not an absolute condition – then reflective criticism revisits practically all the categories of the currently valid conceptual net. So it seems that judgment, as *epochē* and as *critique*, becomes a process of controversy and conceptual patience – with no winners, neither Hume, nor Kant – since doubt gives ground to certainty and certainty to doubt. Thus, instead of pondering only on the conditions of scientific knowledge – what and how can we possibly know or whether it is without conditions – we may also begin to inquire about the loci and functions of judgment per se, for it is its aporetics that set into motion the serio ludere history of concepts that transcendental certainty stabilized but also immobilized.

Από τη σκεπτική εποχή του Χιουμ στην υπερβατολογική λογική του Καντ, η απορία των αναγκαίων ευρέσεων

Να υπερβαίνει κανείς τα όρια της εμπειρίας ή να μην τα υπερβαίνει; Ιδού η απορία.

Στέλιος Μπουροδής

Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο - Σπουδές στον Ευρωπαϊκό Πολιτισμό

Περίληψη: Ο Χιουμ απαντάει ότι *ευρηματικές υποθέσεις*, όπως η αιτιότητα και η επαγωγή, που *ΣΩΖΟΥΝ ΤΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ*, υπερβαίνουν την εμπειρία και αναιρούν τη δυνατότητα της γνώσης, οδηγώντας μας, ως παγιωμένες συνήθειες του νου, σε παραλογισμούς και προκαταλήψεις. Ο Καντ απαντάει διττά, απηχώντας το νευτώνιο *HYPOTHESES NON FINGO*, ότι η αιτιότητα και η ελευθερία δεν είναι ευφάνταστες υποθέσεις, αλλά *αναγκαίες προϋποθέσεις* που, ως a priori όροι δυνατότητας της ίδιας της εμπειρίας και της πράξης, μας καθοδηγούν ως αρχές - ενεργήματα της σκέψης, τόσο στη γνώση όσο και την ηθική. Αν ο Χιουμ, απολυτοποιώντας το πρωτείο της εμπειρίας, καταγγέλλει τέτοιες χιμαιρικές έννοιες ως υπερβατικά παράλογες ενάντια στη σχολαστική μεταφυσική αλλά και τον μετριοπαθή εμπειρισμό, ο Καντ τις υπερασπίζεται ως υπερβατολογικές, δηλαδή ως υπερβατικά έλλογες, έναντι στον δογματικό ιδεαλισμό, στον αφελή εμπειρισμό και τον διαβρωτικό σκεπτικισμό. Επομένως, η κάθε έποψη υπολαμβάνει και χρησιμοποιεί διαφορετικά μια *έννοια κρίσης* ως ανασκευή: αφενός, το *επέχειν της κρίσεως*, ανασκευάζοντας ιδεαλισμό και εμπειρισμό, *αναστέλλει την κρίση για τον κόσμο*, λόγω της αμφίβολης δυνατότητας γνωστικής προσπέλασής του, αποκαλύπτοντας συνάμα δια του κριτικού *ελέγχου* τις παραπλανητικές χρήσεις των εννοιολογικών τους εργαλείων· αφετέρου, η *κριτική του καθαρού λόγου* ανασκευάζει εξίσου ιδεαλισμό και εμπειρισμό αλλά, αντιστρέφοντας τη σκεπτικιστική *εποχή*, *επιτρέπει την κρίση για τον κόσμο*, χαράσσοντας και μετριάζοντας εκατέρωθεν τα όρια εγκυρότητας του επιστημονικού καθαρού λόγου στη φύση, το βασίλειο της αιτιότητας και του ηθικού πρακτικού λόγου στην κοινωνία, το βασίλειο της ελευθερίας. Ίσως να μην είναι λοιπόν τόσο παράδοξο ότι στο εσωτερικό του καθαρού λόγου, του λόγου που έχει υποστεί την αυτοκριτική του, η κρίση, ως ανασκευή της ανασκευής, αναδιπλασιάζει τη σκεπτικιστική αναστολή ως χωρισμό φαινομένων / πραγμάτων καθ' εαυτά. Αυτό το χάσμα επισημαίνει αναδρομικά και προσπαθεί να γεφυρώσει ο Χέγκελ, προτείνοντας τη λογική-ιστορική εκδίπλωση των μορφών λογικότητας και, εκθέτοντάς την ως serio ludere, παρακολουθεί το σοβαρό παιχνίδι των γνωσιοθεωρητικών στροφών και αντιστροφών, που επιφέρουν εννοιολογικές μετατοπίσεις, διευρύνοντας τα όρια του δίχως πέρας εννοιολογικού πλαισίου που τις συνέχει και τις αλληλονοηματοδοτεί. Συνεπώς, η *κρίση ως ανείρεση* ανασκευάζει και διατηρεί τις προηγούμενες εννοιολογήσεις, ξαναυφαίνει αντιστοίχως τα εννοιολογικά πλέγματα των κατηγοριών για τη φύση και την κοινωνία, αναδεικνύοντας μέσω της αλληλοδιαδοχής τους την ισχύ αλλά και την απορία των αναγκαίων αυτών ευρέσεων· ωστόσο, όταν μια από αυτές τις οιονεί υπερβατολογικές έννοιες θεματοποιηθεί ως προβληματική, ελλειμματική ή σχετική – κι όχι απόλυτη – προϋπόθεση, επανεκκινείται η αναστοχαστική κριτική ολόκληρου του ισχύοντος εννοιολογικού πλέγματος. Φαίνεται, έτσι, ότι η κρίση, ως *εποχή* και ως *κριτική*, γίνεται μια διαδικασία αντιπαράθεσης και υπομονής των εννοιών – χωρίς νικητή τον Χιουμ ή τον Καντ –, αφού η απορία δίνει τη θέση της στη βεβαιότητα και η βεβαιότητα στην απορία. Έτσι, αντί να αναρωτιόμαστε μόνο για τις προϋποθέσεις της επιστημονικής γνώσης – τί και πώς μπορούμε να γνωρίσουμε ή το απροϋπόθετό της – μπορούμε να αρχίσουμε να αναρωτιόμαστε για τους τόπους και τις λειτουργίες της ίδιας της κρίσης, γιατί αυτή είναι που θέτει σε κίνηση ως απορία τη serio ludere ιστορία των εννοιών που η υπερβατολογική βεβαιότητα σταθεροποίησε αλλά και ακινητοποίησε.

Η προσευχή ενός σκεπτικού:

«Ω Κύριε, εάν υπάρχει ένας Κύριος, σώστε την ψυχή μου, εάν έχω μια ψυχή.»

Ερνέστ Ρενάν

«Ο συγγραφέας μπορεί να αντλήσει μια πιο εκλεπτυσμένη ικανοποίηση ομολογώντας αυτοβούλως την άγνοιά του και αποφεύγοντας με σύνεση το σφάλμα στο οποίο τόσοι πολλοί έχουν υποπέσει, να προβάλλουν δηλαδή στον κόσμο τις εικασίες και τις υποθέσεις τους ως τις πλέον βέβαιες αρχές...Καμία δεν μπορεί να υπερβεί την εμπειρία ή να καθιερώσει αρχές που δεν θεμελιώνονται στη δικαιοδοσία της.»

Χιούμ (1998): σ. 78

«Έπρεπε λοιπόν να αναιρέσω (*aufheben*) την γνώση για να κάνω χώρο για την πίστη· κι αυτό γιατί ο δογματισμός της Μεταφυσικής, δηλαδή η προκατάληψη, ότι δήθεν μπορεί να προχωρήσει κανείς σ'αυτήν την επιστήμη χωρίς την κριτική του καθαρού λόγου, είναι η πραγματική πηγή κάθε απιστίας που αντιστρατεύεται την ηθική και που είναι η ίδια εξαιρετικά δογματική.»

ΚΚΛ-Πρόλογος, Β XXX

«Χωρίς αισθητικότητα δεν θα μας δινόταν κανένα αντικείμενο· χωρίς νού δεν θα μπορούσαμε να σκεφτούμε ένα αντικείμενο. Σκέψεις χωρίς περιεχόμενο είναι κενές· εποπτείες χωρίς έννοιες είναι τυφλές.»

ΚΚΛ-Υπερβατολογική Λογική Β 75/A 51

Κάντ (1979): σσ. 56, 16

1. Αντίο μεταφυσική: η επιστημονική επανάσταση προετοιμάζει διά του εμπειρισμού και του σκεπτικισμού την υπερβατολογική στροφή της κριτικής φιλοσοφίας

Σε αδρές γραμμές, αν με την επιστημονική επανάσταση του Κοπέρνικου, Γαλιλαίου και Νεύτωνα μεταβαίνουμε στην νεωτερική επιστήμη αμφισβητώντας την αριστοτελική-πτολεμαϊκή κοσμολογία-φυσική, με την φιλοσοφική επανάσταση των Μπέικον, Ντεκάρτ, Λοκ, μεταβαίνουμε στην νεωτερική φιλοσοφία αμφισβητώντας την αριστοτελική-σχολαστική μεταφυσική.

Δηλαδή, η απόρριψη της αυθεντίας στο επιστημονικό πεδίο μετατοπίζει το κέντρο βάρους του φιλοσοφικού· από τα οντολογικά ερωτήματα (τί υπάρχει;) μεταβαίνουμε πλέον στα γνωσιολογικά (τί και πώς μπορώ να γνωρίσω;) καθώς ο εμπειρισμός και ο ορθολογισμός ερίζουν: α. για την πηγή της γνώσης -εμπειρία ή ορθός λόγος; β. την μέθοδό της -απαγωγή ή επαγωγή; και την έκτασή της -απεριόριστη ή περιορισμένη;

Η νεωτερική όμως μετάβαση δεν σφραγίστηκε μόνο από την διαμάχη εμπειρισμού-ορθολογισμού, αλλά -περιέργως- και από την σκεπτικιστική αμφιβολία που ανέπτυξε ο Χιούμ στους κόλπους της παράδοσης του ίδιου του εμπειρισμού. Οδηγώντας το πρωτείο της εμπειρίας στα όριά του, ο Χιούμ υπέσκαψε την γνωσιολογική εγκυρότητα των αρχών της αιτιότητας και της επαγωγής. Έτσι «διέκοψε τον πνευματικό λήθαργο» του Κάντ, ωθώντας τον να υπερβεί τις συμπληγάδες ορθολογισμού-εμπειρισμού, αλλά και την κινούμενη άμμο του σκεπτικισμού, και να θεμελιώσει -μιμούμενος τον Κοπέρνικο- διά της υπερβατολογικής στροφής την κριτική φιλοσοφία, ολοκληρώνοντας συνάμα τόσο την μετάβαση στο Διαφωτισμό όσο και υποβάλλοντάς τον σε κριτική.

Την σκεπτικιστική κριτική του Χιούμ στον εμπειρισμό και την υπερβατολογική κριτική του Κάντ στον ορθολογισμό, εμπειρισμό και σκεπτικισμό θα προσπαθήσουμε να χαρτογραφήσουμε στην παρούσα εργασία, ανακατασκευάζοντας το πώς η ανáιρεση των σκεπτικιστικών επιχειρημάτων του Χιούμ επέτρεψαν στον Κάντ να χαρτογραφήσει τα όρια του λόγου, ασκώντας κριτική στην μή νόμιμη υπερβατική χρήση του, αλλά και να τον επαναθεμελιώσει στην νόμιμη υπερβατολογική του χρήση.

Αν δηλαδή για τον Κάντ, ο λόγος δεν είναι ο λόγος χωρίς την αυτοκριτική του, η πιο ριζική -και η πιο μετριοπαθής- κριτική του λόγου έγινε πρώτα από τον Χιούμ, κι απ' αυτόν θα αρχίσουμε.

20 2. Η εποχή του Χιούμ: η διαβρωτική κριτική των υποθέσεων ορθολογισμού και εμπειρισμού. Επέχειν της κρίσεως: αμφισβητώντας τις υποθέσεις της αιτιότητας και επαγωγής ως μη αναγκαίες έξεις

Ο Χιούμ προέρχεται, αλλά εγγράφεται έκκεντρα στην παράδοση του εμπειρισμού· υιοθετεί μόνον την εμπειρία ως *λυδία λίθο της επιστήμης*, ασπάζεται όμως την *εποχή* του σκεπτικού/ακαδημαϊκού φιλοσόφου, για να επιτεθεί τόσο στην γνωσιολογία του ορθολογισμού όσο και του εμπειρισμού:

αφενός, αμφιβάλλει, αναβάλλει την εκφορά κρίσης, αυτοπεριορίζεται στα *στενά όρια του ανθρωπίνου νου*, και απορρίπτει κάθε υπόθεση που δεν εμπίπτει στα όρια της κοινής ζωής-πρακτικής.¹

αφετέρου, έχοντας επίγνωση των *ορίων-αδυναμιών της ανθρώπινης κατανόησης*, τηρεί απαρέγκλιτα μια εφεκτική στάση δισταγμού-επιφυλακτικότητας υποσκάπτοντας και απορρίπτοντας τα δόγματα κάθε μεταφυσικής, διότι ως χίμαιρες/φαντασιοπληξίες οδηγούν σε παραλογοισμό/πλάνη, προβάλλοντας «στον κόσμο [...] εικασίες και [...] υποθέσεις [...] ως τις πλέον βέβαιες αρχές», ενώ «καμία δεν μπορεί να υπερβεί την εμπειρία ή να καθιερώσει αρχές που δεν θεμελιώνονται στη δικαιοδοσία της»².

Προτού όμως προχωρήσει στην αναίρεση των μεταφυσικών υποθέσεων/βέβαιων αρχών αιτιότητας-επαγωγής, ο Χιούμ διακρίνει δύο είδη αντιλήψεων του νου που πηγάζουν από την εμπειρία:

- α.** τις *ζωηρές εντυπώσεις* -perceptions-που είτε προσλαμβάνουμε διά των αισθήσεων (π.χ. ακοής, όρασης, αφής) είτε νιώθουμε διά των συναισθημάτων (λ.χ. αγάπης, μίσους, επιθυμίας)·
- β.** και τις *λιγότερο ζωηρές ιδέες* -ideas- των παραπάνω εντυπώσεων που ανακαλούμε διά της μνήμης.³

Ο νούς αναστοχάζεται και επεξεργάζεται διά της φαντασίας τις ιδέες/εντυπώσεις μέσω 4 λειτουργιών:

- i. compounding-συνθέτοντάς τες** π.χ. ένα χρυσαφένιο βουνό είναι σύνθεση των δύο σταθερών ιδεών χρυσού και βουνού που αποκτήθηκαν στο παρελθόν·
- ii. transposing-μεταθέτοντάς τες** λ.χ. ένα ενάρετο άλογο προκύπτει ως νέα ιδέα από την μετάθεση των αντιλήψεων της αρετής και του αλόγου·
- iii. augmenting-επαυξάνοντάς τες** λ.χ. η ιδέα του Θεού προκύπτει από την επαύ-

1 «The academics always talk of doubt and suspense of judgement,[...]of confining to very narrow bounds the enquiries of the understanding, and of renouncing all speculations which lie not within the limits of common life and practice.» Hume (1952): σ. 464

2 Χιούμ (1998): σ. 78 και «Man is a reasonable being; and...receives from science his proper...nourishment: But so narrow are the bounds of human understanding...even to the absolute rejecting of...metaphysics...the only method of freeing learning...from these abstruse questions, is to enquire seriously into the nature of human understanding...this science is uncertain and chimerical; unless we should entertain such a scepticism as is entirely subversive of all speculation...we can undermine the foundations of an abstruse philosophy, which seems to have hitherto served only as a shelter to superstition,...to absurdity and error.» (Hume, ό.π., σσ. 452, 454-455)

3 Ό.π., σ. 455

ξηση της διάνοιας, σοφίας και καλοσύνης που αποδίδονται δίχως όρια σ' ένα Ύψιστο Όν διά του αναστοχασμού των λειτουργιών του ανθρωπίνου νου·

iv. diminishing-απομειώνοντάς τες λ.χ. ένας τυφλός/κωφός άνθρωπος στερείται των εννοιών χρώματων/ήχων ή ένας μετριοπαθής άνθρωπος στερείται των συναισθημάτων εκδίκησης/μοχθηρίας⁴.

Υποστηρίζει λοιπόν, ότι είναι ότι οι ιδέες συνδέονται βάσει τριών αρχών, *Ομοιότητας*, *Συνάφειας* στο χρόνο ή τόπο και *Αιτίας* ή *Αποτελέσματος*, ενώ τα αντικείμενα του ανθρωπίνου λόγου ή της γνώσης χωρίζονται σε Α) *Σχέσεις μεταξύ Ιδεών*-Relations of Ideas, δηλαδή εννοιακά ή αποδεικτικά βέβαιες αναλυτικές προτάσεις -λ.χ.το πυθαγόρειο θεώρημα- που δεν χρειάζονται εμπειρική αναφορά για να ισχύουν και Β) *Αντικειμενικά Γεγονότα*-Matters of Fact, δηλαδή μή αντιφατικές, αλλά αβέβαιες, συνθετικές προτάσεις-λ.χ.ότι ο ήλιος δεν θα ανατείλει αύριο ή ότι θα ανατείλει- που υπερβαίνουν -ως μή όφειλαν- κάθε δυνατή εμπειρία, στερούνται εμπειρικής αναφοράς, καθώς η προβολή τους στο μέλλον δεν τεκμαίρεται από εμπειρικά δεδομένα ούτε δικαιολογείται από την αίσθηση ή την μνήμη.⁵

Οι παραπάνω διακρίσεις-διευκρινήσεις είναι κρίσιμες, διότι ο Χιούμ θα στρέψει τον ριζικό σκεπτικισμό του εναντίον της σχέσης αίτιου-αιτιατού που αφορά συλλογισμούς-reasonings περί αντικειμενικών γεγονότων-matters of facts. Επιμένει δηλαδή, ότι η αιτιώδης σχέση -αλλά και η επαγωγή- δεν ανήκει σε a priori συλλογισμούς, αλλά ότι προκύπτει εξ ολοκλήρου από την εμπειρία, όταν βρίσκουμε ότι ορισμένα αντικείμενα συνεχονται και συνδέονται σταθερά το ένα με το άλλο⁶.

Ωστόσο, αυτή η σύζευξη-σύνδεση δεν είναι διόλου μια αναγκαία αναλυτική πρόταση, αλλά ένα αυθαίρετο εύρημα της φαντασίας, αφού όσες φορές κι αν αφήσουμε μια πέτρα να πέσει από ψηλά, η ιδέα της πτώσης της δεν μας δίνεται ποτέ a priori. Με τα λόγια του Χιούμ, «κάθε αποτέλεσμα είναι χωριστό γεγονός από την αιτία του» ή με του Ντελέζ «οι σχέσεις είναι εξωτερικές και ετερογενείς προς τους όρους τους»· άρα, όταν σκεφτόμαστε a priori πράγματα ή αιτίες ως αντικείμενα του νου, ανεξάρτητα από την εμπειρία, αυτά δεν μας συστήνονται ούτε ως διακριτά αντικειμενικά πράγματα, ούτε βέβαια μας εμφανίζουν τις αδιαχώριστες και απαραβίαστες συνδέσεις τους⁷.

4 Ό.π., σ. 456

5 «...there appear to be only three principles of connexion among ideas...*Resemblance, Contiguity* in time or place, and *Cause or Effect*...*Relations of Ideas*...are the sciences of *Geometry, Algebra, and Arithmetic*...every affirmation...is... intuitively or demonstratively certain...*That the square of the hypotenuse is equal to the square of the two sides*...is a proposition without dependence on what is anywhere existent in the universe...The contrary of every matter of fact is still possible; because it can never imply a contradiction *That the sun will no rise tomorrow*...implies no more contradiction than the affirmation, *that it will rise*...It may therefore, be...worthy...to enquire what is the nature of that evidence which assures us of any real existence and matter of fact, beyond the present testimony of our senses, or the records of our memory.» (Ό.π., σσ. 457,458)

6 «...cause and effect...the knowledge of this relation is not...attained by reasonings a priori; but arises entirely from experience, when we find that any particular objects are constantly conjoined with each other.» (Ό.π., σ. 456)

7 «It must invent or imagine some event, which it ascribes to the object as its effect; and it is plain that this invention must be entirely arbitrary. The mind can never possibly find the effect in the supposed cause, by the most accurate scrutiny and examination. For the effect is totally different from the cause, and consequently can never be discovered in it...In a word...every effect is a distinct event from its cause.» (Ό.π., σσ. 459-460 και Deleuze (1990): σσ. 254-255)

Συνεπώς, η κατηγορία της αιτιότητας που καθοδηγεί το πείραμα και διέπει την επαγωγική μέθοδο εξαγωγής a posteriori συμπερασμάτων από αντικειμενικά γεγονότα δεν μπορεί ποτέ να έχει την βεβαιότητα και αναγκαιότητα των αναλυτικών a priori προτάσεων· άρα, εκπίπτει από αρχή-θεμέλιο της γνωσιολογίας του εμπειρισμού σε μια *συνήθεια του κοινού νου*, μια ψυχολογική προδιάθεσή του να συνδέει *συνειρμικά* διαδοχικά γεγονότα στο χρόνο και στο χώρο, αποδίδοντάς τους διά της δημιουργικής φαντασίας μια κανονικότητα στην αλληλουχία τους.⁸

Στην συνήθεια της αιτιότητας προστίθεται η *έξη της επαγωγής*, που ως *αρχή γενίκευσης* προβάλλει κανονικότητες στο χώρο και στο χρόνο βάσει μιας αστήρικτης *αρχής ομοιομορφίας* στη φύση, χωρίς κι αυτές να ερείδονται -ούτε θα μπορούσαν ποτέ να ερείδονται- σε κάποια δυνατή εμπειρία, καθώς η παρατήρηση ή/και επανάληψη παρόμοιων ή συναφών γεγονότων του παρελθόντος δεν εγγυάται την ισχύ και επαλήθευσή τους στο μέλλον, αλλά μόνον την ενδεχομενικότητά τους, καθιστώντας έτσι τα όποια συμπεράσματα γι'αυτά πιθανά κι όχι αναγκαία⁹.

Η διαβρωτική κριτική των “βέβαιων αρχών” της αιτιότητας και επαγωγής οδήγησε τον Χιούμ στην σκεπτικιστική απόρριψη της δυνατότητας γνώσης των αντικειμένων της πραγματικότητας, του διαρκούς εαυτού μας, του Θεού-Δημιουργού και των Θεαμάτων· ριζοσπαστικοποιώντας το πρωτείο της εμπειρίας, ο Χιούμ αίρει την αξίωση επιστημονικότητας του εμπειρισμού αλλά και της θρησκείας, καθώς αδυνατώντας να προσπορίσει επαρκή εμπειρικά τεκμήρια για τα παραπάνω, η εμπειρία λειτουργεί ως *μή θεμέλιο* της επιστημονικής γνώσης αυτών, και συνάμα ανυπέρβλητο όριο του φιλοσοφικού στοχασμού¹⁰.

Επομένως, ο Χιούμ παραμένει κριτικά σκεπτικός για την γνωσιολογία αιτιότητας-επαγωγής· ωστόσο, η μετριοπαθής ακαδημαϊκή *εποχή* του δεν ολισθαίνει σε έναν ακραίο πυρρωνισμό. Εν τέλει, παρά την μη εγκυρότητά τους, οι φαντασίες-fictions αιτιότητας-επαγωγής δικαιώνονται χάριν της πρακτικής ωφέλειας των ευρετικών-ποριστικών λειτουργιών τους, που βοηθούν τον κοινό νου «να τα βγάλει πέρα» στην καθημερινή του ζωή, επιτρέποντάς στον άνθρωπο να πράξει και να επιβιώσει στον κόσμο¹¹.

8 «All inferences from experience, therefore, are effects of custom, not reasoning...Custom...is the great guide of human life...which renders our experience useful to us, and makes us expect, for the future, a similar train of events with those which have appeared in the past.» (Hume, ό.π., σσ. 464-465 και Μολύβας (2000): σ. 61)

9 «As to past *Experience*, it can be allowed to give *direct* and *certain* information of those precise objects only, and that precise period of time, which fell under its cognizance: but why this experience should be extended to future times, and to other objects, which for aught we know, may be only in appearance similar;...The connexion is not intuitive...arguments to put trust in past experience, and make it the standard of our future judgment...must be probable only.» (Hume, ό.π., σσ. 461-462)

10 Hume, ό.π., σσ. 472-473, 473, 474-475, 488-489 και Πουρνάρη (1998): σσ. 51, 54-55

11 Hume, ό.π., σσ. 507-508, Χιούμ, ό.π., σσ. 461, 462, 464-465 και Πουρνάρη, ό.π., σ. 54

3. Η υπερβατολογική στροφή του Κάντ: η κριτική των όρων δυνατότητας της εμπειρίας. Ο αμφίστομος μετριασμός ορθολογισμού και εμπειρισμού ως κριτικός αυτοπεριορισμός του λόγου. Ποιός δεν ομολογεί την αμηχανία του μπροστά στην κριτική φιλοσοφία του Κάντ;

Ας δώσουμε προκαταρκτικά τέσσερις μεταφορές για το πώς βλέπει τον καθαρό ανθρώπινο λόγο:

1η: Πρόκειται για έναν γάτο που καθαρίζει τον εαυτό του από τις βρομιές, τις -υπερβατικές προς την εμπειρία- προκαταλήψεις, χίμαιρες, αντιφάσεις και φαντασιοπληξίες της παραδοσιακής μεταφυσικής που ο ίδιος έχει προκαλέσει στον εαυτό του¹².

2η: η κριτική του καθαρού λόγου προσπαθεί να χαράξει μια πορεία, μια μέση οδό, ανάμεσα στις συμπληγάδες εμπειρισμού και ορθολογισμού χαρτογραφώντας όμως πρώτα τα όριά τους, αποκαλύπτοντας συνάμα και περιορίζοντας τις ικανότητες και τα όρια του ίδιου του ανθρωπίνου λόγου.¹³

3η: το πείραμα είναι μια διαδικασία που παρέχει γνώση για τον κόσμο, κατά την οποία ο ανθρώπινος λόγος δεν διδάσκεται σαν σιωπηλό μαθητούδι ότι του υπαγορεύεται από τη φύση, αλλά ως κυρίαρχος δικαστής την αναγκάζει να απαντήσει στα ερωτήματά του.¹⁴

Τα ερωτήματα όμως που απευθύνει στη φύση διατυπώνονται με έννοιες όπως του χώρου, του χρόνου και της αιτιότητας που δεν δίνονται από την εμπειρία. Δηλαδή, και ο Κάντ συμφωνεί με τον Χιούμ ότι οι εν λόγω έννοιες δεν υπάρχουν στην εμπειρία.

Αλλά -κι εδώ βρίσκεται όλη η ουσία- ενώ ο Χιούμ υποστηρίζει ότι η ανθρώπινη φαντασία με αυτές τις υποθέσεις υπερβαίνει *παράνομα* την εμπειρία, ο Κάντ υποστηρίζει ότι ο λόγος υπερβαίνει νόμιμα την εμπειρία για να επιστρέψει σ' αυτήν και να την συγκροτήσει λογικά. Κατά Κάντ, οι έννοιες αυτές δεν είναι αυθαίρετες υποθέσεις, αλλά *a priori λογικές προϋποθέσεις* της ίδιας της εμπειρίας, και γι' αυτό λέγονται *υπερβατολογικές*, διότι την υπερβαίνουν λογικά ως όροι δυνατότητάς της, επιτρέποντας παράλληλα την γνώση των φαινομένων της.¹⁵

12 Την μεταφορά του γάτου που γλείφεται, αλλά και του γάτου που κυνηγάμε μανιωδώς σ' ένα κλειστό χώρο και, μή έχοντας πιά από που να φύγει, χυμεί καταπάνω μας τις οφείλω στον Παντελή Μπασάκο. Αυτές οι δύο εικόνες ταιριάζουν με την έννοια που έδιναν οι Λατίνοι στο *meta*, δηλαδή όχι μόνο το υστερόχρονο αλλά ως αυτό που έχει επιστρέψει από τα όρια *limes*, έχει επιστρέψει γνωρίζοντας πλέον τα όρια και τις προϋποθέσεις του και άρα είναι τρόπον τινά άλλο αν και παραμένει το ίδιο. Στο "συμβολαιογραφικό" ιδίωμα του ο Καντ το λέει: «το έργο της αποκάθαρσης της κοινής έννοιας του λόγου από αντιφάσεις και η άμυνα απέναντι στη σοφιστική επίθεση που αυτή η ίδια επιχειρεί στους κανόνες ενός υγιή λόγου». (Kant (1989): σ. 131)

13 «Προσανατολίζομαι, με την κύρια σημασία σημαίνει: από ένα δεδομένο σημείο του κόσμου[...] βρίσκω τα υπόλοιπα[...] Προς τούτο όμως μου είναι εντελώς απαραίτητο το συναίσθημα μιας διαφοράς στο ίδιο το υποκείμενό μου δηλαδή της διαφοράς δεξιού και αριστερού χεριού το [από]καλώ συναίσθημα, γιατί εξωτερικά στην [εμπειρική] εποπεία αυτές οι δύο πλευρές δεν παρουσιάζουν καμιά αισθητή διαφορά.» (Ό.π.,σ. 131)

14 Ό.π.,σ. 42-43

15 Βαλλιάνος (2000): σσ. 39-40, 42, 46

4η: η υπερβατολογική στροφή μιμείται την κοπερνίκεια επανάσταση/περιστροφή-revolution, δηλαδή την αντιστροφή των όρων της εξήγησης· αντί του σταθερού κέντρου της γης, δηλαδή αντί οι έννοιές μας να ρυθμίζονται προς τα αντικείμενα, να δοκιμάσουμε μήπως η γη να κινείται γύρω από τον ήλιο, δηλαδή να ρυθμίσουμε τα αντικείμενα της εμπειρίας προς τις έννοιές μας για να νοήσουμε τα πράγματα¹⁶.

Όμως, αυτή η υπερβατολογική κίνηση έχει πολύ αυστηρά όρια, καθώς περιορίζεται από τα όρια της δυνατής εμπειρίας των φαινομένων -phenomena των πραγμάτων που προσλαμβάνουμε μέσω του πειραματικού ελέγχου και όχι των πραγμάτων καθ' εαυτά- Dinge an sich, αφού η κριτική λειτουργία του καθαρού λόγου συνίσταται στο να αυτοπεριορίζει την εμβέλεια της γνωστικής του ικανότητας, αφού το «πράγμα αυτό καθ' εαυτό παραμένει μόνον αυτοδύναμα πραγματικό, αλλά αδιάνγνωστο από εμάς.» Δηλαδή, τα πράγματα της φύσης καθώς υπάρχουν ανεξάρτητα από τις θεωρητικές έννοιες και συλλήψεις βρίσκονται πέραν της γνωστικής μας ικανότητας, χωρίς όμως αυτό να μας εμποδίζει να τους προσδώσουμε ένα υποθετικό status ως νοούμενα-noumena για να αποδίδουμε σ' αυτά ένα σύνολο φαινομένων¹⁷.

Η παραπάνω διάκριση είναι εξαιρετικά σημαντική, διότι η κριτική του καθαρού λόγου -ως άλλη αστυνομία- απαγορεύει κάθε υπερβατική και αυθαίρετη χρήση εννοιών που δεν λειτουργούν ως όροι δυνατότητας των εμπειρικών πραγμάτων -όπως μορφοποιητικά λειτουργούν ο χώρος και ο χρόνος- και καθιστά αντιληπτά τα φαινόμενα ως εποπτείες μιας δυνατής εμπειρίας: «Ότι ο χώρος και ο χρόνος είναι μονάχα μορφές της κατ' αίσθηση εποπτείας, άρα μονάχα όροι της υπάρξεως των πραγμάτων ως φαινομένων, κι ακόμα ότι δεν έχουμε άλλες έννοιες της νοήσεως, άρα καθόλου στοιχεία για τη γνώση των πραγμάτων παρά μόνο εφόσον μπορεί να δοθεί [βρεθή] στις έννοιες αυτές αντίστοιχη εποπτεία[...]¹⁸.

Το ίδιο ισχύει και για την αιτιότητα που λειτουργεί ως τρόπος καθορισμού ή απλά ως προϋπόθεση των φαινομένων των πραγμάτων και όχι των πραγμάτων καθ' εαυτά: «η θεμελιώδης αρχή της αιτιότητας εφαρμόζεται μόνο σε πράγματα...ως φαινόμενα, δηλαδή εφόσον αποτελούν αντικείμενα της εμπειρίας[...]¹⁹.

Ο Κάντ έχει όμως ανάγκη να προϋποθέσει, εκτός από τις υπερβατολογικές έννοιες (καθαρές έννοιες της διάνοιας του χρόνου, του χώρου, του ποσού, του ποιού, της αναφοράς, και του τρόπου ή τους όρους δυνατότητας της ίδιας της εμπειρίας -οι οποίες αν και «δεν έχουν παραχθεί από την εμπειρία, είναι ωστόσο κατάλληλες για

16 «Ός τώρα γινόταν δεκτό ότι η όλη γνώση μας πρέπει να ρυθμίζεται προς τα αντικείμενα...ας δοκιμάσουμε... όπως...ο Κοπέρνικος...ότι τα αντικείμενα πρέπει να ρυθμίζονται προς τη γνώση μας.» (Ό.π., σ.36-37)

17 Καντ, ό.π., σσ. 36-37, 45-46, 47-48

18 Αυτ.σ.52

19 Αυτ.σ.54

εμπειρική χρήση»²⁰- και ένα υπερβατολογικό εγώ-λογικό, όχι ψυχολογικό- που να ενοποιεί τα φαινόμενα στο χώρο και στο χρόνο και να μπορεί να συνοδεύει όλες τις αντιλήψεις αλλά και τις κρίσεις μας για τον κόσμο: «Εδώ προβάλλει το δικαίωμα της ανάγκης του λόγου (Vernunft), ως ενός υποκειμενικού στηρίγματος, να υποθέσει και να παραδεχτεί κάτι, που σε αντικειμενική βάση δεν του είναι επιτρεπτό να αξιώσει ότι το γνωρίζει».²¹

Επιπλέον, ο Κάντ προσθέτει στην χιουμιανή διάκριση -a priori αναλυτικών και a posteriori συνθετικών προτάσεων- τις συνθετικές a priori, οι οποίες αντί να είναι ταυτολογίες έχουν γνωστική αξία ως αρχές κάθε θεωρητικής επιστήμης διότι δίνουν εκ των προτέρων όπως οι μαθηματικές προτάσεις αντικειμενική γνώση για τον κόσμο.²²

Συνεπώς, σύμφωνα με τον κριτικό υπερβατολογικό ιδεαλισμό του Κάντ, έννοιες και εποπτείες είναι αδιαχώριστες και συνεργούν αναγκαία, δίνοντας οι μὲν μορφή, οι δὲ περιεχόμενο στην σκέψη μας, αφού: «σκέψεις χωρίς περιεχόμενο είναι κενές· εποπτείες χωρίς έννοιες είναι τυφλές», δηλαδή συγκροτούν τις προτάσεις ή κρίσεις μας για τον κόσμο ως επιδεικτικές δικαιολόγησης ή μή, παρέχοντάς τους τις αναγκαίες εννοιολογικές μορφές από το νού και το απαραίτητο παραστασιακό περιεχόμενο από το πολλαπλό της εποπτείας²³.

Τέλος, η υπερβατολογική στροφή του Κάντ χαράσσει τα νόμιμα όρια του ανθρωπίνου λόγου, νομιμοποιεί επίσης την έννοια του Θεού ως *αίτημα του λόγου*²⁴ για να προσανατολίσει την ανθρώπινη πράξη βάσει της ηθικής και δὴ της ελευθερίας, όπως οι υπερβατολογικές κατηγορίες και δὴ η αιτιότητα προσανατολίζουν κριτικά το λόγο προς την επιστημονική γνώση της εμπειρικής πραγματικότητας:

...την ανάγκη του λόγου μπορούμε να την θεωρήσουμε με δύο πρίσματα: πρώτον στην θεωρητική, δεύτερον στην πρακτική της χρήση...πρέπει δηλαδή να δεχτούμε την

20 «Όσο ψηλά κι αν βάζουμε τις έννοιές μας, απομακρύνοντάς τες από την αισθητικότητα, αυτές εξακολουθούν πάντοτε να φέρουν κρεμασμένες επάνω τους εικονικές παραστάσεις που ο καθ' αυτό προορισμός τους είναι να καθιστούν τις έννοιες αυτές -οι οποίες κατά τα άλλα δεν έχουν παραχθεί από την εμπειρία- κατάλληλες για εμπειρική χρήση.» (Καντ, ό.π., σ. 129)

21 Μολύβας (1989): σσ. 129, 135

22 Ό.π., σσ. 69-70

23 Κάντ, ό.π., σ. 16

24 «Αν δεν παραδεχτούμε έναν έλλογο δημιουργό (Urheber) δεν είναι δυνατό να δώσουμε μια κατανοητή εξήγηση απαλλαγμένη από άτοπα, γι' αυτό το γεγονός. Και παρ' όλο ότι δεν μπορούμε να αποδείξουμε το αδύνατο μιας τέτοιας σκοπιμότητας χωρίς μια πρώτη κατανοητή αιτία[...], ωστόσο σ' αυτή την έλλειψη της εννοιακής γνώσης (Einsicht) παραμένει επαρκής υποκειμενικός λόγος για την παραδοχή της το γεγονός ότι ο λόγος (Vernunft) χρειάζεται να προϋποθέσει κάτι κατανοητό σε αυτόν προκειμένου να εξηγήσει αυτό το δεδομένο φαινόμενο από τούτο· γιατί όλα εκείνα με τα οποία και μόνο ο νούς θα μπορούσε να συνδέσει μια έννοια, δεν ανταποκρίνονται σ' αυτήν την ανάγκη. [...]Μια καθαρή, συνεπώς πίστη του λόγου είναι ο οδηγητής ή η πυξίδα με την οποία ο θεωρητικός στοχαστής μπορεί να προσανατολίζεται κατά τις διαδρομές που επιχειρεί ο λόγος (Vernunftstreifereien) στο πεδίο των υπεραίσθητων αντικειμένων, κι από την άλλη πλευρά να χαράζει το δρόμο του ο άνθρωπος με τον κοινό αλλά (από ηθική άποψη) υγιή λόγο (Vernunft), τόσο από θεωρητική όσο και από πρακτική άποψη, εντελώς σύμμετρα με τον προορισμό του.» (Ό.π. σσ. 137-138, 142)

ύπαρξη του Θεού, αν θέλουμε να κρίνουμε για τις πρώτες αιτίες κάθε συμπτωματικού γεγονότος, ιδιαίτερα στην τάξη των σκοπών που έχουν τεθεί πραγματικά μέσα στον κόσμο. Πολύ πιο σημαντική είναι η ανάγκη του λόγου στην πρακτική του χρήση, γιατί αυτός δεν υπόκειται σε όρους, κι εμείς είμαστε αναγκασμένοι να υποθέσουμε την ύπαρξη του θεού, όχι απλώς εάν θέλουμε να κρίνουμε, αλλά επειδή οφείλουμε να κρίνουμε. Γιατί η καθαρή πρακτική χρήση του λόγου συνίσταται στην εντολή των ηθικών νόμων. Όλοι όμως αναφέρονται στην ιδέα του ύψιστου αγαθού, το οποίο είναι δυνατό στον κόσμο, στο μέτρο που μόνο με την ελευθερία είναι δυνατό: στην ηθικότητα²⁵.

Η ίδια πρόθεση διάσωσης της ηθικής και της πίστης ως πεδία ελευθερίας -σε αντίθεση με το πεδίο της γνώσης όπου κυριαρχεί η ανελευθερία της αιτιότητας- ακούγεται και στο «Έπρεπε λοιπόν να αναιρέσω (aufheben ήτοι να άρω αλλά και να διατηρήσω) την γνώση για να κάνω χώρο για την πίστη²⁶».

4. Από την γνώση στην πράξη: απ' την οριοθέτηση του θεωρητικού λόγου στον προσανατολισμό του πρακτικού λόγου

Ο Κάντ γράφει τρεις Κριτικές ξαναγράφοντας διαρκώς το λόγο που δεν είναι ο εαυτός του χωρίς την αυτοκριτική του. Στην Κριτική του Καθαρού Λόγου περνάει μέσα από τις συμπληγάδες του ορθολογισμού και εμπειρισμού χάρη στο τροχιοδεικτικό περιστέρι του σκεπτικισμού· αναστοχαζόμενος το χώρο και χρόνο που ανοιγοκλείνουν συγκρουόμενοι για την θεμελίωση της γνώσης, αναγνωρίζει τα νόμιμα υπερβατολογικά όρια θεμελίωσης και προσανατολισμού της γνώσης στα βαθιά νερά της αιτιότητας αλλά και τα νόμιμα υπερβατολογικά όρια θεμελίωσης και προσανατολισμού της πράξης στον ηθικό νόμο της ελεύθερης βούλησης μέσα του.

Η υπερβατολογική φιλοσοφία του Κάντ δεν ήταν αρκετά κριτική για την φαινομενολογία του Εγγέλου: εξ ορισμού, ο καντιανός χωρισμός φαινομένων/νοουμένων θέτει τα αντικείμενα πέραν της γνωστικής μας ικανότητας -«υποστασιοποιώντας την αντίθεση υποκειμένου κι αντικειμένου»- και υπονομεύει την δυνατότητα θεμελίωσης της επιστήμης, ενώ η ανιστορική συγκρότηση των υπερβατολογικών εννοιών αδυνατεί να εξηγήσει το πώς μεταβάλλονται ιστορικά τα εννοιολογικά πλέγματα συγκρότησης των θετικών και κοινωνικών επιστημών καθώς «Όλες οι επαναστάσεις, στην επιστήμη όπως και στην παγκόσμια ιστορία, οφείλονται μόνο στο ότι ο νους τώρα άλλαξε τις κατηγορίες του»²⁷.

25 Ό.π., σ. 138

26 Ό.π. Κάντ, Κριτική του Καθαρού Λόγου, σ.56

27 Έγγελος, *Εγκυκλοπαίδεια* §249, προσθ. W 9, 20-21, στο *Φαινομενολογία του Νού*, μτφ. Γιώργος Φαράκλας, Εστία, 2007, (Πρόλογος του μεταφραστή) σ.17-18

Βιβλιογραφία

Κύρια

Kant Immanuel, «Τί σημαίνει: Προσανατολιζομαι στη σκέψη;» στο Mendelssohn, Kant, Hammann, Wieland, Riem, Herder, Lessing, Erhard, Schiller, *Τι είναι Διαφωτισμός*, μτφρ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλος, Αθήνα: Κριτική, 1989

Ιμμάνουελ Κάντ, *Κριτική του Καθαρού Λόγου*, μτφρ. Γιανναράς Αναστάσιος, Αθήνα: Παπαζήσης, 1979

Hume David, *An Enquiry Concerning Human Understanding*, Encyclopaedia Britannica, Chicago, 1952

Χιούμ Ντέιβιντ, *Πραγματεία για την ανθρώπινη φύση*, μτφρ. Πουρνάρη Μαρία, Αθήνα: Πατάκης, 1998

Έγκελος, *Φαινομενολογία του Νού*, μτφρ. Γιώργος Φαράκλας, Αθήνα: Εστία, 2007

Δευτερεύουσα

Αυγελής Νίκος, *Εισαγωγή στην φιλοσοφία*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σταμούλη, 2012

Βαλλιάνος Περικλής, *Νεότερα και σύγχρονα φιλοσοφικά ρεύματα* (19ος -20ος αιώνας), τομ.Γ΄, Πάτρα: ΕΑΠ, 2000

Μολύβας Γρηγόρης, *Η Εποχή του Διαφωτισμού*, Πάτρα: ΕΑΠ, 2000

Deleuze Gilles, «Hume» στο (επιμ.) F.Châtelet, *Η Φιλοσοφία από τον Γαλιλαίο ως τον Ζ.Ζ. Ρουσσώ*, μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης, Γνώση, 1990, σσ. 253-266